

Niekoľko poznámok ku konotatívnym termínom u Ockhama

Rastislav Nemeč

NEMEC, R.: A Few Comments on Connotative Terms in William of Ockham. *Studia Aloisiana*, 2018.

The issue of this article is problem of connotative terms in Ockham thought. It usually brings to conclusion that in human mind there can be no connotative terms at all and thus arises suspicion of nominalism. The aim of this study is to show a real context of Ockham's assertions concerning *definitio nominalis* and to present some discussion about it between V. Spade and C. Panaccio. Furthermore, we present a possible solution concerning of how it could be understood in Ockham.

Keywords: Metaphysics, Theory of Cognition, Universals – Absolute and Connotative Terms

Spomedzi námietok, ktoré najviac vytrčajú v súvislosti s Ockhamom a jeho teóriou poznania, sa otázka konotatívnych termínov nachádza asi na prvom mieste. Spravidla práve táto téma stojí za paušalizujúcim prístupom a vysvetlením, ako môže nejaký konotatívny termín, ktorý má rôzne významy, zodpovedať vnímanej veci. V tomto článku sa budeme snažiť tento problém vysvetliť a naznačiť, či je v súvislosti s konotatívnymi termínmi možné hovoriť o ich synonymnosti alebo nie – teda či platí námietka, ktorá sa spravidla s Ockhamovým nominalizmom spája. Preto si najprv 1. vysvetlíme, ako konotatívny termín vzniká, 2. ako ho Ockham definuje a 3. ukážeme si dva dnes najčastejšie spôsoby tejto interpretácie a zaujmeme k nim vlastné stanovisko.

1. Ako konotatívne termíny vznikajú

Ockham sa v rámci *Ordinatio* II. v kvestii 8 pýta, akým spôsobom si intelekt môže vytvoriť synkategorematické, konotatívne či negatívne termíny. V zmysle jeho teórie poznania vieme, že každému termínu zodpovedá jeden

akt poznania.¹ V prípade všetkých troch termínov odpovedá rovnako: Mysel' si prirodzene abstrahuje a vytvára jednoduché rozumové reprezentácie vonkajšieho sveta a na ich základe si vytvára časti mentálneho jazyka (myšlienky).² Akým spôsobom však môže dôjsť k takejto abstrakcii v prípade *konotatívnych termínov*?

Ockham tvrdí, že pri vnímaní akejkoľvek fyzickej veci vzniká príslušný singulárny absolútny termín v intelektu (vnem stola = pojem stola). A ten zohráva kľúčovú úlohu aj pri formácii tzv. konotatívnych, respektíve synkategorematických termínov.³ Ak vidím dve biele veci (napríklad bieleho psa a bieleho koňa), každá z nich mi stačí na to, aby si môj intelekt utvoril práve jeden absolútny termín – v tomto prípade – termín psa a práve jeden termín pre koňa.⁴ Popritom si však intelekt utvára nepriamo aj konotatívny termín. V tomto prípade je to termín „čierny“, ktorý daný termín nepriamo neguje. Navyše aj pre formáciu tohto termínu je absolútny termín veľmi dôležitý nielen tým, že pri novej skúsenosti s iným „koňom“ si neutvára nový absolútny termín (zástupný termín pre ďalšieho koňa), lež vyšší rodový termín (tzv. špecifický, napríklad „cicavec“). Priama sensorická skúsenosť s koňom a utvorenie vyššieho rodového termínu navyše umožňuje vznik nového konotatívneho termínu (napr. termínu „podobný“).⁵

Vezmime si iný príklad – relačný termín „vyšší“. Nie je to síce Ockhamov príklad, ale je na ňom dostatočne zrejmé, ako si Ockham formáciu tohto termínu predstavuje. Podľa neho termín „vyšší“ primárne označuje všetko, čo je vyššie ako niečo iné, a sekundárne označuje – konotuje – všetko, od čoho je niečo vyššie. Keďže je to asymetrický relačný termín,⁶ musí byť vždy niečo, k čomu tento termín porovnáme, čiže musí existovať niečo „nižšie“. Tento termín bude kategorematický a bude sa nachádzať v nominálnej definícii termínu „vyšší“.

Vráťme sa ešte na chvíľu k tomu, čo je to nominálna definícia a prečo je pre túto teóriu podstatná. Už vieme, že niektoré druhy kategorematických termínov majú okrem primárneho signifikátu aj svoj sekundárny signifikát, napríklad relačný termín „otec“. Môže predovšetkým označovať v striktnom zmysle jednotlivých mužov, z ktorých vieme vybrať jedného, ktorý je otcom. Sekundárnym signifikátom termínu otec však môžu byť aj jednotlivci, ktorí

1 Podrobnejšie som sa týmto problémom zaoberal v článku NEMEC, R.: Ockhamovo intuitívno-abstraktívne poznanie a paralely so súčasným kognitívizmom. In: *Studia Aloisiana*, 2012, roč. 3, č. 3, s. 33 – 51.

2 Porov. OCKHAM, G.: *Ordinatio* I, d. 2, q. 8, OTh II, s. 285 – 286.

3 Len si pripomeňme, že rozdiel medzi konotatívnymi termínmi je v jeho viacznačnosti (kohútik), kým synkategorematické termíny nemajú svoj vlastný význam (tento, tamten...).

4 Porov. PANACCIO, C.: *Ockham on Concepts*. Hampshire : Ashgate Publishing Limited, 2004, s. 108.

5 Porov. OCKHAM, G.: *Quodl.* IV, q. 17, OTh IX, s. 386: „Unde iste est ordo, quod visis duabus albedinibus, primo causatur in intellectu conceptus specificus albedinis; secundo, naturaliter mediante illo conceptu specifico causatur conceptus similitudinis, et hoc dico immediate ab ipsis albedinibus vel a cognitionibus vel a cognitionibus earum; et post saltem ordine naturae formatur propositio...“

6 Asymetrický preto, lebo neoznačuje presne, v akej miere je vysoký, preto je neurčitý.

majú (*má*) otca (sú teda synmi). V prípade, že kategorematický termín má aj sekundárny signifikát, ide o konotatívny termín.⁷

1.1 Konotatívne termíny majú nominálnu definíciu

1. Každý z konotatívnych termínov má svoju nominálnu definíciu⁸; Ockham ich uvádza v *Quodlibeta* V, q. 19. Napríklad termín „biely“ je konotatívnym termínom. Nominálnou definíciou tohto termínu je potom „je to niečo, čo má bielosť“.⁹ Takáto definícia má za cieľ určiť, vymedziť význam (*rozsah*) definovaného termínu. V tomto prípade vidíme, že termín „bielosť“ v tejto definícii má za svoj primárny signifikát tie jednotliviny, ktoré sú *connotata* definovaného termínu, čiže rôzne „bielosti“. Napríklad v prípade definovaného termínu „otec“ by táto definícia znela: „živočích, ktorý má dieťa“¹⁰, pričom určuje prvý signifikát definovaného termínu a jeho sekundárny signifikát. To by bolo prvé pravidlo nominálnej definície.

Trochu komplikovanejšie je to v prípade zložených výrazov, ktoré majú viac úrovní konotácie. Vezmime si ako príklad termín „starý otec“. Tento termín nie je zložený z jedného termínu s primárnym signifikátom a z jedného konotatívneho termínu, keďže označuje jednu substanciu, nie dve (čiže nie otca, ktorý je starý). Okrem toho na definíciu tohto termínu potrebujeme viac gramatických členov (nestačí už definícia otca, lebo tento relačný termín sa týka hlbšej relácie).

2. Okrem toho by nominálna definícia mala mať aspoň *jeden termín in recto*, čiže primárny signifikát – tým by bol kategorematický termín, ktorý sa nepoužíva ako gramatický člen, ale usmerňuje definované. Termín *in recto* znamená v Ockhamovom slovníku, že ide o kategorematický termín, ktorý sa jednak nepoužíva ako gramatický člen a navyše má jeden signifikát. Všeobecný termín (termín *in recto*) by mal vymedziť spravidla širší rozsah signifikátov, z ktorých by sa vymedzenie definície týkalo len hľadaných primárnych signifikátov. Takto spomedzi všetkých možných signifikátov termínu otec (*in recto*), ktoré tomuto termínu prináležia, by sa daná propozícia vzťahovala len na otcov, ktorí majú dieťa (*in obliquo*). A nominálna definícia má za úlohu spájať

7 Veľmi zaujímavú úvahu prináša John Boler vo svojom článku (BOLER, J.: Connotative Terms in Ockham. In: *History of Philosophy Quarterly*, 2, January, 1985, s. 21 – 38). Zamýšľa sa v ňom, že súčasťou definície takéhoto výrazu „otec“ je aj termín „živočích“. Z toho vyplýva otázka, či termín otec označuje *in recto* všetky živočích. Táto možnosť však neprichádza do úvahy, pretože termín otec primárne neoznačuje všetky živočích, lebo neplatí o každom zvierati, že je otcom.

8 Nominálnu definíciu majú len konotatívne termíny, absolútne termíny majú zasa len reálnu.

9 OCKHAM, G.: *SL* I, 10, OPh I, s. 36, l. 45 – 46: „Unde si quaeras, quid significat hoc nomen ‚album‘, dices quod illud idem quod ista oratio tota ‚aliquid informatum albedine‘ vel ‚aliquid habens albedinem‘...“

10 Porov. OCKHAM, G.: *SL* III – 3, 26, s. 690, l. 22 – 23: „Sed complete non potest definiri sine suo correlativo; ut definiatur sic ‚pater est substantia sensibilis habens filium vel‘ est animal habens filium...“

kategorematický termín *in recto* s kategorematickým termínom *in obliquo*¹¹. To by teda bolo druhým pravidlom nominálnej definície.

3. Toto spojenie oboch termínov by malo okrem toho jasne ukazovať, za akých podmienok označujú sekundárne signifikáty definovaného termínu. Ak znova uvedieme príklad „biele (je to), čo má bielosť“, vidíme, že termín *má* predstavuje synkategorematický výraz zastupujúci kopulu spájajúcu oba termíny (termín *in recto* a termín *in obliquo*). Správna nominálna definícia konotatívneho termínu by mala presne určovať pre definovaný termín množinu *connotata* a okrem toho by mala (na základe termínu *in recto*) vymedzovať aj primárne signifikáty definovaného termínu.

1.2 Problém synonymnosti konotatívnych výrazov

Ockham na niektorých miestach jasne tvrdí, že nominálna definícia a definovaný termín „označujú to isté“.¹² Znamená to však, že sú oba, aj definícia, aj termín, synonymné? Z toho vyplýva, že na základe nominálnej definície zistíme, či definovaný konotatívny termín je synonymný alebo nie je synonymný so svojou nominálnou definíciou.

V *Quodlibeta* nachádzame dve opačné Ockhamove tvrdenia: argumentuje, že v intelektu existuje reálny rozdiel medzi absolútnymi a konotatívnymi termínmi.¹³ Tvrdí, že slovesá, príslovky a spojky spadajú pod nominálnu definíciu, pričom uvádza príklady: ak chce niekto definovať termín „kde“, povie, že ide o príslovku miesta, a keď chceme definovať termín „kedy“, vieme, že ide o príslovku času. Definície sú v týchto prípadoch akoby metalingvistické, zatiaľ čo definované termíny nie sú.¹⁴ V dôsledku toho by sa pravdepodobne dalo povedať, že Ockham naznačuje ich možnosť zámeny a tým pádom aj synonymnosti. Ockham však predtým v 15. kvestii hovorí, že definícia sa svojím signifikátom líši od definovaného, v tomto prípade konotatívneho termínu (*definitio non est eadem cum definito*). Čo teda vlastne Ockham chce týmto zdanlivým protikladom povedať? Neprotirečí si?

11 Ináč povedané: termín so stálym významom (prvý pád) a termín s viacznačným významom (v iných pádoch).

12 OCKHAM, G.: *SL III* – 3, 22, OPh I, s. 680: „Tamen non obstante quod definitio et definitum non sit idem realiter, tamen significant idem realiter...“

13 OCKHAM, G.: *Quodl. V*, OTh IX, q. 25, s. 582: „Utrum conceptus absolutus, connotativus et relativus distinguantur realiter.“ Rovnako aj v *SL I*, 3 a 11 Ockham opakovane tvrdí, že absolútne a konotatívne termíny sa líšia od seba a že predstavujú jednoduché termíny.

14 Tu sa myslí skutočnosť, že termín „kde“ neoznačuje nič v jazyku ani mimo neho.

2. Téza synonymnosti mentálnych termínov (P. V. Spade)

Toto je bod, v ktorom sa autori interpretačne rozchádzajú. P. V. Spade¹⁵ (a jeho žiak Yiwei Zheng, prípadne R. Gaskin) už postupne od roku 1975 v tejto veci postuluje, že medzi konotatívnym termínom a nominálnou definíciou – ako Ockham viackrát tvrdí – nastáva zhoda v signifikáte.¹⁶ Ockham naozaj pomerne často tvrdí, napr. v *Summa Logicae* III-2, 22, ale aj v *Summa Logicae* I, 33, že konotatívny termín a nominálna definícia označujú to isté, sú teda synonymné – a o túto interpretáciu sa P. V. Spade opiera. V *Summa Logicae* dokonca Ockham uvádza, že termín „slepý“ označuje *per negationem* zrak, z čoho pre Spadea vyplýva, že slepota a jeho nominálna definícia, ktorá by mohla znieť „slepé je zviera, ktoré nemá zrak“, označuje to isté. Ak nastáva táto zhoda medzi dvoma termínmi v ich signifikáte, znamená to, že ide o synonymnosť. A v prípade, že by existovala synonymnosť medzi mentálnymi výrazmi, priamo by to odporovalo princípu úspornosti, ktorou každý mentálny termín nadobúda opodstatnenie (minimálne v prípade mentálnych termínov) a téze, že každému aktu zodpovedá jeden termín.

2.1 Ockhamov pohľad na synonymnosť výrazov

1. Treba pripomenúť, v akom zmysle chápe synonymnosť Ockham. Synonymné slová sú výsadou písaného a hovoreného jazyka, ktorého sa netýka ockhamovská ekonómia. Do jazyka sa zavádzajú nie z nutnosti, ale len pre „krásu“ diskurzu (*per ornatum sermonis*). V oboch prípadoch sú termíny synonymné vo chvíli, keď majú rovnaký signifikát, alebo ináč povedané, keď majú rovnakú extenziu, čo znamená, že by v prípade mentálneho jazyka synonymnosť naozaj nemala existovať. Ockham však v *Summe Logicae*, I, kap. 6, 19 uvádza dva druhy synonymnosti – užšiu a širšiu:

„V užšom zmysle sa nazývajú synonymnými tie (výrazy), ktoré vo všetkých svojich použitíach označujú jednoducho to isté. V širšom zmysle sa nazývajú synonymnými tie výrazy, ktoré jednoducho označujú to isté

15 Hlavné diela, kde sa odvoláva na svoju teóriu: SPADE, P. V.: Ockham's Distinctions between Absolute and Connotative Terms. In: *Vivarium*, roč. 13, 1975, č. 1, s. 55 – 76; SPADE, P. V.: *Thoughts, Words and Things: An Introduction to Late Mediaeval Logic and Semantic Theory*. <http://www.phil.indiana.edu/suade/>, 1996, s. 230 – 231. Spolu s týmto autorom zastávali túto tézu aj C. Normore či Marilyn McCord Adams. Porov. NORMORE, C.: On Mental Language. In: SMITH, J. C. (ed.): *Historical Foundations of Cognitive Science*. Dordrecht : Springer, 1990, s. 53 – 70.

16 Hlavným oporným bodom Spadovej interpretácie je úsek *SL* III-2, 22, kde Ockham vyslovuje práve spomínanú myšlienku (ktorú rozvíja aj v *SL* I, 33): „Tamen non obstante quod definitio et definitum non sint idem realiter, tamen significant idem realiter...“

vo všetkých modoch (*modi*), (čiže) neoznačujú v jednom mode niečo, zatiaľ čo v inom mode označujú niečo iné.¹⁷

Spomínaným modom sa Ockham odvoláva na *modus significandi*, čo neznamená, že by sa viazal na tradíciu modistov. Naopak, Ockham chápe *modi significandi* len ako metafory založené na fakte, že slová označujú odlišné „triedy“ predmetov. V *SL III-4* Ockham vysvetľuje, akým spôsobom presne chápe *modus significandi*. Nie je to niečo, čo sa pridáva k samotnému výrazu, ale je to „metaforický zvrät“ (*locutio metaphorica*). Preto ak tvrdíme, že termíny majú rôzne mody signifikácie – tvrdí Ockham – znamená to, že „rozličné výrazy označujú v rozličných modoch to, čo označujú.“¹⁸

Ockham chce naznačiť, že okrem všetkých prípadov, keď môže nastať synonymnosť, čiže keď úzus dvoch výrazov v každom možnom mode označuje to isté, pripúšťa aj možnosť, že by jazykové spoločenstvo ľudí „utváralo“ nový „sémantický“ signifikát. V takom prípade sú dve mená synonymné preto, že nie je jasné, či propozícia je identická s inou propozíciou, čo by malo byť jasné pre evidentnosť synonymie, ale pravdivé je to na základe takéhoto spoločenského úzu. Teda Ockham ráta s tým, že v prípade členov jazykového spoločenstva môžu vzniknúť pochybnosti o pravdivosti propozície a podľa neho takéto termíny nemôžu byť synonymné. V takom prípade sa postupuje spôsobom, že sa predikát nahradí synonymom z pôvodnej propozície a posúdi sa výsledná propozícia. Ako príklad uvádza dve propozície: „homo est homo“ a „hominitas est hominitas“. Ak teda chceme zistiť ich synonymnosť, stačí nahradit predikát predikátom z druhej vety a zistíme, že synonymné nie sú („homo est hominitas“ a pod.), a podľa toho vieme, či sú pravdivé.

Užšia synonymnosť sa týka prípadov, keď sa úzus jazykového spoločenstva zhoduje so sémantickým určením (intenzionálny rozmer). Širší význam sa zasa týka prípadov, keď sa tieto dva parametre nezhodujú, a v takom prípade rozhoduje práve sémantický rozdiel. To znamená, že môžu existovať prípady, keď sú dva termíny synonymné podľa prvej aj druhej možnosti. Neplatí však, že ak nie sú synonymné podľa prvej možnosti (modu), nemôžu byť synonymné v zmysle druhej možnosti (modu) – to Ockham nikde netvrdí. Z toho vyplýva, že aj v prípade, že neplatí intenzionálny rozmer synonymie, môže platiť extenzionálny.

17 OCKHAM, G.: *SL I*, k. 6, 5 – 10, OPH I, s. 19: „Stricte dicuntur illa synonyma quibus omnes utentes intendunt simpliciter uti pro eodem, et sic non loquor hic de synonymis. Large dicuntur illa synonyma quae simpliciter idem significant omnibus modis, ita quod nihil aliquo modo significatur per unum quin eodem modo significetur per reliquum...“ Ockham vyslovuje podobné tvrdenie v *Quodl V*, q. 10, OTh IX, s. 519: „Illa sunt synonyma quae omnino idem significant et pro eodem supponunt eodem modo significandi grammaticali et logicali (...) stricte dicuntur illa nomina synonyma, quibus nominibus omnes utentes intendunt simpliciter uti pro eodem et eodem modo significandi, sicut ‚Marcus‘ et ‚Tullius‘ sunt nomina synonyma. Large dicuntur illa nomina synonyma quae significant simpliciter idem omnibus modis et eodem modo significandi, ita quod nihil aliquo modo significatur per unum quin eodem modo significandi significetur per reliquum...“

18 OCKHAM, G.: *SL III – 4*, kap. 10, l. 195, OPH I, s. 798: „diversae dictiones diversimode significant illa quae significant...“

2. V tejto súvislosti P. V. Spade odmieta, že by v mentálnom jazyku vôbec existovala nejaká synonymnosť či ekvivocita.¹⁹ Jeho argumentácia je takáto: Ak by idiomatický výraz „foot“ bol podriadený mentálnemu termínu (pojmu) noha a zároveň by bol podriadený inému pojmu ako jednotke merania (po slovensky stopa), potom by z toho vyplývalo, že v oboch prípadoch ide o podobu (*phantasma*) oboch signifikátov termínu „foot“. Ak by sme však podľa neho použili príklad so „skalou“ (*rock*) a „kameňom“ (*stone*), v intelektu by museli existovať dva odlišné, štruktúrou aj formou diferentné pojmy – preto sa nazdáva, že predpoklad podobnosti predmetov nemôže zakladať ten numerický rozdiel, ktorý by bol dostačujúci pre odlišný pojem. A tým aj svoj argument vyvracia, keďže neumožňuje priznať, že mentálny termín môže zastupovať aj „triedy“ vecí.

Keďže takto by v mysli mali existovať len pojmy s jasným, pevným a stálym signifikátom, nemôže postulovať existenciu jednoduchých absolútnych a zároveň konotatívnych termínov (čiže termínov, ktoré nemajú stály signifikát). Tie postuluje len ako súčasť komplexného výrazu z hľadiska funkcie (čiže ako súčasť propozície – ako sú predložka, spojka, zámeno potrebné v mentálnej propozícii).

3. Preto Spade odmieta, že by v intelektu mohli existovať jednoduché konotatívne termíny. Keby v mysli jestvovali takéto jednoduché (*simplex*) konotatívne termíny, potom by okrem pochybnosti o ontologickom pôvode takýchto termínov vznikla pochybnosť, či takéto termíny, ktoré síce rovnako neznejú, by nemohli mať rovnaký signifikát, a boli by takto synonymné. Z toho by vyplývalo, že by nominálne definície týchto termínov označovali to isté, čo samotné termíny, čím by boli zameniteľné za samotné termíny. Ak sú však takto synonymné, akým spôsobom môže platiť základná téza signifikácie (jedna vnímaná vec = jeden termín) a ako môže rovnako platiť samotný princíp ekvokácie?

Ďalším problémom je, že Spade sa nazdáva, že termín je synonymný s nominálnou definíciou *vcelku*, teda s *celou definíciou*. Neodlišuje v tomto prípade termíny a vety (propozície). To znamená, že signifikáty jednotlivých termínov nachádzajúce sa v definícii sú spoločne signifikátom celej definície. Takúto globálnu signifikáciu v prípade Ockhamovho diela nemáme podloženú (s určitosťou sa nachádza napríklad u J. Buridana). Spade tento svoj explikačný princíp, ktorým zdôvodňuje svoju tézu, nazýva tzv. *aditívnym princípom*. Definuje ho takto: „Zložený výraz označuje práve to, čo je označované konstituentmi – čiže nezloženými kateorematickými termínmi.“²⁰ Problémom týchto interpretácií (2. a 3.) je aj to, že Ockham v týchto otázkach (najmä pokiaľ ide o mody signifikácie a kompozitnosť signifikácie) ostáva veľmi málovravný.

19 Porov. SPADE, P. V.: *Thoughts, Words and Things*, s. 97. 101n. Ak by Spade uznal, že za istých podmienok by bola možná synonymita či ekvivocita v mentálnom jazyku, potom by z toho vyplývalo, že musí platiť aj druhá téza, ktorú popiera – a to je tvrdenie, že v intelektu existujú jednoduché konotatívne termíny.

20 SPADE, P. V.: *Ockham's Distinctions between Absolute and Connotative Terms*, s. 58, 67.

2.2 Panacciova interpretácia konotatívnych termínov

Spadovu interpretáciu viacerí autori (M. McCord Adams, C. Normore²¹) akceptujú a uznávajú. Avšak tejto teórii aktívne odporuje iný autor – Claude Panaccio, ktorý predkladá odlišnú tézu: Pre Ockhama konotatívne termíny v in-telekte sú prirodzeným dôsledkom priamej skúsenosti vonkajšej *res*. Spomedzi týchto konotatívnych a synkategorematických termínov sú niektoré relačné termíny, pričom relačné termíny sú podľa Ockhama zapríčinené v propozícii dvoma vonkajšími termínmi (*extrema*).²²

Podľa Panaccia existujú aspoň dva dôvody, prečo nie je možné presadzovať Spadovu synonymnosť termínu a nominálnej definície (ad 3):²³

Po prvé, ak definícia obsahuje jeden všeobecný termín *in recto*, potom primárne signifikáty tejto definície rozsahom i významom prekračujú signifikáty definovaného termínu. Ak je definíciou termínu človek „spoločenský živočích“, potom termín *in recto* – živočích rozsahom prekračuje termín človek. Potom by to podľa Panaccia malo platiť aj o termíne „niečo“ v porovnaní s definovaným termínom „biele“. Signifikuje viac individuí ako definovaný termín, čiže pri termíne „niečo, čo má bielosť“ v prípade definície termínu „biely“ a termínu „muž, ktorý má dieťa“ vo vzťahu k definícii termínu „otec“ bude absentovať primárny signifikát. Pre Panaccia z toho jasne vyplýva, že v takom prípade nemôže nastať prípad synonymnosti.

Druhý dôvod, ktorý Panaccio uvádza, sa týka termínu *in obliquo*. Ten nemusí byť absolútnym termínom. Od absolútnych termínov sa však vyžaduje, aby ich primárny signifikát bol totožný so sekundárnym signifikátom definovaného termínu (čiže oba signifikáty, hoci ide o dva druhy signifikátov, sa zhodujú v definícii obsahu definovaného termínu). V definícii „samec živočích, čo má dieťa“ napríklad termín „dieťa“ (termín *in obliquo*) je konotatívnym termínom, ktorý sekundárne označuje všetkých otcov a matky, ale tento termín „otec“ určite nemá iné, „sekundárne signifikáty“: „otec“ a jeho definícia teda nie sú synonymné. A podobne to platí aj v prípade termínov „skala“ a „kameň“, či v iných termínoch, ktoré Spade uvádza.

Spade sa nazdáva, že konotatívny termín a jeho definícia označujú to isté v rovnakom mode signifikácie (ad 2.). Ako príklad uvádza termín „slepý“ (*SL I, k. 33*), ktorý má za svoj signifikát (negatívnym spôsobom) „zrak“. A nominálna definícia tohto termínu by podľa neho znela: „Slepé je zviera, ktoré

21 Pôvodne sa tento argument týkal hlavne Vincenta Spadea (v uvádzanom článku *Ockham's Distinctions...* 1975 a neskôr v spomínanom diele *Thoughts...* z roku 1996), neskôr sa k jeho interpretácii pridala Marilyn McCord Adams (vo svojom dvojdielnom diele s názvom *William Ockham 1987*) a taktiež jeho žiak C. Normore v roku 1990 napísal článok (*Ockham on Mental Language*. In: *Historical foundations of Cognitive Science*. Dordrecht : Kluwer 1990), kde sa prikláňa k Spadeovej interpretácii.

22 Porov. OCKHAM, G.: *Quodl.* IV, q. 17, OTh IX, s. 386 : „...conceptus relativus causatur ab utroque extremo simul positus ante compositionem et divisionem...“

23 Porov. PANACCIO, C.: *Connotative Concepts and Their Definitions in Ockham's Nominalism*. In: RO-SIER-CATACH, I. (ed.): *La tradition médiévale des catégories (XIIe-XVe siècle)*. Actes du XIIIe Symposium européen de logique et de sémantique médiévales 6. – 10. juin 2000. Louvain; Paris : 2000, s. 152 – 154;.

nemá zrak.²⁴ Podľa Panaccia je tento príklad prípadom, ktorý ukazuje, že sa signifikáty oboch (termínu i definície) nezhodujú. Preto predstavil dve tézy, kedy môže nastať legítimna nominálna definícia termínu *T*:

- A. Konotatívny termín *T* negatívne označuje predmet *O* vtedy a len vtedy, ak *O* je jedným z primárnych signifikátov termínu *T*, ktoré sa vyskytujú v rámci tejto negácie v nominálnej definícii termínu *T*.
- B. Konotatívny termín *T* označuje *in obliquo* predmet *O* vtedy, ak *O* patrí medzi primárne signifikáty termínu *T*, ktoré sa vyskytujú v jednom z nepriamych (*in obliquo*) pádov nominálnej definície termínu *T*.²⁵

Tieto pravidlá sa hodia napríklad v prípade termínu „slepý“, keď sa negatívne označuje zrak, alebo na definíciu termínu „otec“ – jeho definíciu Ockham určuje ako „samec živočích, čo má dieťa“. Termín *T* označuje predmet *O* v prípade termínu „slepý“, nepriamo zrak, z čoho vyplýva, že zrak nie je definiendum nominálnej definície termínu *T*. V prípade termínu „otec“ je to podobné, pričom nepriamym signifikátom termínu otec sú deti.

Podľa Panaccia však takéto pravidlá nevystihujú všetky prípady, v ktorých napríklad časť definície môže označovať veci, ktoré neoznačuje *definiendum*. Napríklad v prípade 6. kvestie *Quaestiones Variarum* uvádza Ockham termín „človek“ a „živočích“ – tieto dva termíny označujú to isté, aj keď nie presne, lebo „živočích“ podľa neho označuje čokoľvek, čo je signifikátom termínu „človek“, ba ešte viac.²⁶

3. Predstava ideálneho verzus kontingentného jazyka

Aké sú teda presné sémantické rozdiely medzi *definiendum* a samotnou nominálnou definíciou, ak sa v niektorých prípadoch neprekrývajú? To presne Ockham neuvádza. Podľa nášho názoru (podobne ako v prípade sémantického dôrazu nie na *virtus sermonis*, lež na *intentio auctoris*) myslí na odlišné mody, v ktorých niektoré veci sú označované nominálnou definíciou, a mody, v ktorých

24 SPADE, P. V.: *Thoughts, Words and Things: An Introduction to Late Mediaeval Logic and Semantic Theory*, s. 233 – 236. Autor sa v tejto súvislosti odvoláva na Panaccia, pokiaľ ide o problém „nugatio“, ktorý evokuje už od čias Aristotela problém definície a substitúcie termínu definíciou. Napríklad definícia termínu „grammaticus“ nemôže byť substituovaná „homo habens grammaticam“, pretože to nie je jazykovo korektné. Tým Panaccio spochybňuje tézu o zámennosti definície, čiže tvrdí, že propozícia „Slepé je zviera, ktoré nemá zrak“ je synonymná práve len s definíciou „Slepé je zviera, ktoré je slepé“, preto podľa jeho názoru naozaj ide o „nugatio“.

25 Porov. PANACCIO, C.: *Ockham on Concepts*, s. 72.

26 Porov. OCKHAM, G.: *Quaestiones Variarum*, q. 6, čl. 5, OTh VIII, s. 231: „...licet homo et animal significant idem, quamvis non adaequate quia quiddam significat homo et animal et plus...“

definovaný termín označuje veci (*res*). Nachádzame takto dva základné mody: gramatické a logické módy signifikácie. Okrem toho poznávame dva prípady:

V prvom prípade (a) niektoré extramentálne veci sú označované jednotlivými časťami definície (*pars definitionis*), ktoré však nie sú konotáciami definovaného termínu. V druhom prípade (b) niektoré *res* sú signifikátom *in recto* – čiže niektoré časti definície ich označujú, ale neoznačujú ich *in recto* definovaný termín.

Ockham aj sám v *SL III-4, k. 10* analyzuje, čo spomínané gramatické mody presne znamenajú, a klasifikuje ich do viacerých tried. Termín tak môže mať jednak primárny a jednak sekundárny signifikát, ďalej termín môže byť afirmatívny alebo negatívny tvar, môže byť kategorematický alebo synkategorematický, môže to byť vlastné meno alebo meno spoločné.²⁷ Takéto mody označujú presnú triedu vecí (či sú to pojmy alebo vonkajšie *res*) a ich signifikát, aj v prípade konotatívnych termínov, musí byť matematicky presne identifikovateľný a zhodný s nominálnou definíciou.

So Spadom by sa teda dalo súhlasiť v bode, keď by sme konotatívne termíny a ich signifikáty (či nominálnu definíciu) chápali v gramatickom mode – v doslovnom znení. Vtedy by význam a signifikát museli byť zrejme a neobložené. Pokiaľ ide o nominálnu definíciu, v takom prípade by mohla platiť rovnako aj zhoda medzi jej rozsahom a rozsahom definovaného termínu. Otázkou v takom prípade však zostáva, či sa v intelektu môžu alebo nemôžu nachádzať jednoduché konotatívne termíny, ktoré sú podľa nášho názoru v Ockhamovom myslení zrejme, no z takejto Spadovej schémy naozaj nevyplývajú.

3.1 Existujú vôbec v intelektu konotatívne termíny?

V prípade Panacciovej interpretácie musíme uznať prínos v oblasti „sémantickej“ interpretácie, ktorá nezanedbáva práve onen „logický modus“ signifikácie, čiže prízvukuje možnosť, že medzi všeobecným signifikátom definovaného termínu a nominálnou definíciou takého definovaného termínu môže existovať už pri signifikácii spomínaný vzťah *type* (vzorový pojem) a *token* (konkrétny úzus výrazu). *Type* signalizuje vzorový pojem, ktorý označuje bežne tú istú množinu vecí. V inom prípade však môže mať charakter *token*, pri ktorom sa predpokladá konvencionálny úzus, minimálne súhlas pôvodného autora, aby sa v súlade s pravidlami isté slabiky či hlásky, ktoré niektorá skupina

²⁷ Konkrétne ide o miesto *SL III-4, kap. 10, OPh I, s. 798*, kde Ockham analyzuje nesprávny modus tvrdení, pričom tretí modus dikcie a jej nepochopenie pripisuje odlišným modom signifikácie, ktoré môžu byť nesprávne pochopené: „Tertius modus principalis figurae dictionis est habens ortum ex diversitate modorum significandi diversarum dictionum quae videntur similes inter se, propter quod quandoque deceptus credit quod similiter est arguendum ex una dictione et ex alia...“ Niečo podobné tvrdí Ockham aj v *Ordinatio*, kde prízvukuje, že zmena významu a použitia termínu závisí od toho, či je úzus termínu v súlade s jeho pomenovaním, alebo nie, čím sa signifikát môže meniť.

ľudí určí konvencionálne, čím dostáva uvedený termín iný význam, používali ináč. Takýto sekundárny signifikát je skôr produktom idiomatičského jazyka a jazykovej skupiny ako dôsledkom odlišného statusu vnímania.

Panaccio naráža pritom na spomínaný rozdiel medzi kategorematickými termínmi v priamom páde, čiže *in recto*, a ich verziami v nepriamom páde (*in obliquo*), pričom termín *in obliquo* tiež označuje primárne termíny *in recto*. Neplatí totiž, že by z hľadiska princípu subordinácie rozdielne gramatické akcidenty prislúchali (*subordinatur*) jednému mentálnemu termínu.²⁸ Ved' ako sme videli, Ockham chápe aristotelovské kategórie ako logické predikáty (vypovedané o subjekte) a nachádzajúce sa práve v inom páde vzhľadom na jeden termín (subjekt – substanciu). Teda v prípade logického rozsahu mentálneho termínu a idiomatičského výrazu musí potom ísť o odlišné signifikáty oboch termínov.

V prospech Panacciovej interpretácie hovorí aj pôvod synkategorematických a konotatívnych termínov vôbec. Ak by – ako tvrdí P. V. Spade – nemali svoj epistemický základ a ak by neexistovali v myslí, nevedeli by sme rozlíšiť medzi propozíciami „Všetci ľudia sú smrteľní“ a „Niektorí ľudia sú smrteľní“. Panaccio na vysvetlenie ich pôvodu tvrdí, že synkategorematické výrazy sú buď epistemicky zapríčinené, alebo vznikajú abstrakciou z konvencionálneho jazyka (jazyka, ktorým hovoríme), čím im rovnako prideluje ontologický status v rámci mentálneho jazyka.

Avšak rozdiel medzi nominálnou definíciou a *definiendum* je podľa Panaccia zdôvodnený „metalingvistickým“ základom, čo v prípade Ockhamovej striktno postavenej epistemológie nie je riešením, lež odsunutím riešenia. Respektíve, navodzuje to otázku o statuse tohto „metalingvistického“ základu. Zo sémantickej stránky však môžeme s jeho závermi, napríklad s akceptáciou synkategorematických termínov v intelektu a zdôvodnením použitia konotatívnych termínov úplne súhlasiť.

3.2 Intenzionálna interpretácia konotatívnych termínov

Môžeme teda povedať, že zatiaľ čo tézy P. V. Spada interpretujú Ockhama extenzionálne a chápu jeho teóriu ako „ideálnu“ teóriu jazyka, ktorý je dokonalým odrazom skutočnosti, Panacciove tézy vrhajú Ockhamovu koncepciu jazyka do svetla kontingencie, aj keď s postuláciou viacerých problémov (napríklad v súvislosti s teóriou konotácie postuluje hierarchickú sémantickú

²⁸ Porov. OCKHAM, G.: *Ordinatio* I, d. 2, q. 1, OTh II, 24: „Unde per ‚hominis‘ non tantum importatur illud quod importatur per ‚homo‘, sed etiam importatur aliquid quod habet dominium super illud quod importatur per ‚homo‘. Similiter, per ‚homines‘ non importatur quaelibet res eodem modo quo importatur per ‚homo‘; et universalitales modi grammaticales qui conveniunt et conceptui et nomini falsificant propositiones frequenter, et frequenter eas reddunt incongruas et non intelligibiles...“

štruktúru, predpokladá vrozenosť niektorých synkategorematických termínov umožňujúcich logické operácie či externalistickú koncepciu významu slova, ktorá spočíva v spomínanom úze termínu), čím ju interpretuje sémanticky a intenzionálne.

Panacciova vízia pracuje s rozsiahlejšími a sémanticky pestrejšími možnosťami synkategorematického jazyka, a tým sa približuje aj koncepciám dnešnej kognitívnej vedy o pôvode, vrozenosti a prvotnosti niektorých funkcií jazyka (napr. Jerry Fodor a jeho dielo *Language of Thought*).²⁹ V tomto zmysle sa viac približuje možnosti interdisciplinárneho výskumu pri hľadaní paralel medzi súčasnými analyticko-kognitívnymi výskumami jazyka a ockhamovskými riešeniami a postuláciami.

Zhrnutie

Ockham síce neposkytuje presné odpovede na mnohé otázky, rozhodujúce je však to, že si tieto ťažkosti a problémy uvedomoval a ponechal niektoré tézy otvorené.

Ockham od začiatku tvrdí, že mentálnym súčasťami v intelektu prislúchajú akési gramatické a logické mody, a táto prezumpcia tvorí jasnú myšlienkovú líniu jeho ranej i neskoršej teórie mentálneho jazyka. Na rozdiel od svojho predchodcu Pseudo-Kilwardbyho sa Ockham nesústreďuje len na gramatickú rovinu jazyka. Gramatické mody určujú syntaktickú funkciu mentálneho termínu (či vety) a pôsobia tak na sémantickú úlohu vetnej časti; pravdepodobne preto, že myslenie je určované jazykom. Ockham však konštatuje, že hoci sú mentálne vety štruktúrované, nemusia mať presne takú štruktúru ako majú písané výrazy.

Dôraz pritom Ockham kládol ani nie tak na „conceptus ad placitum instituti“, z čoho býva ako nominalista obviňovaný, ale priznáva mentálnemu jazyku status, ktorým prekračuje mieru idiomatického jazyka, ale ktorého povaha je presiaknutá kontingenciou. Tým na jednej strane priznáva možnosť existencie aj termínov, ktoré nie sú epistemicky založené (*verbum nullius linguae*), a na druhej strane uznáva možnosť „jazykovej kritiky“ pre chýbajúci výklad idiomatickej štruktúry jazyka.

---

29 Fodor sa napríklad v diele *Languages of Thoughts* nazdáva, že mentálny jazyk je primárnejší a apriórnejší než ktorýkoľvek konvencionálny jazyk, ktorý sa učíme. Podľa neho, keď sa učíme prvý „konvencionálny“ jazyk, naša myseľ používa niektoré subpersonálne inferenčné procesy, ktoré už patria k nejakému systematickému mysleniu. Z toho vyplýva, že myšlienka internalizovaného konvencionálneho jazyka, prostredníctvom ktorého interpretujeme naše myslenie, si vyžaduje naopak primárny mentálny jazyk ako interpretačný kľúč tohto konvencionálneho jazyka. Preto mu teória interiorizovaného konvencionálneho jazyka pripadá ako „silly theory that thinking is talking to oneself...“. Porov. FODOR, J.: *Language of Thought*. Oxford : University Press, 2008, s. 10.

Použitá literatúra

- FODOR, Jerry: *Language of Thought*. Oxford : University Press, 2008.
- Guillelmi de Ockham *Summa Logicæ*, ed. Philotheus Boehner, Gedeon Gal and Stephanus Brown, St. Bonaventure, New York, 1997. (Opera Philosophica= OPh I) = *SL*.
- Guillelmi de Ockham *Scriptum in librum primum Sententiarum*. Ordinatio. Prologus et distinctio prima, ed. Gedeon Gäl OFM adlaborante Stephano Brown OFM, St. Bonaventure, New York, 1967 (Opera Theologica = OTh I).
- Guillelmi de Ockham *Quodlibeta Septem*, ed. Joseph C. Wey CSB, St. Bonaventure, New York, 1980 (OTh IX).
- NEMEC, Rastislav: Ockhamovo intuitívno-abstraktívne poznanie a paralely so súčasným kognitívizmom. In: *Studia Aloisiana*, roč. 3, č. 3 (2012), s. 33 – 51.
- NEMEC, Rastislav: K teórii supozície Williama Ockhama. In: *Studia Aloisiana*, roč. 2, č. 2 (2011), s. 33 – 43.
- NORMORE, Calvin: On Mental Language. In: SMITH, J. C. (ed.): *Historical Foundations of Cognitive Science*. Dordrecht : Springer 1990, s. 53 – 70.
- PANACCIO, Claude: *Ockham on Concepts*. Hampshire : Ashgate Publishing Limited, 2004.
- PANACCIO, Claude: Connotative Concepts and Their Definitions in Ockham's Nominalism. In: ROSIER-CATACH, I. (ed.): *La tradition médiévale des catégories (XIIe-XVe siècle)*. Actes du XIIIe Symposium européen de logique et de sémantique médiévales 6. – 10. juin 2000. Louvain; Paris, 2000, s. 141 – 156.
- SPADE, P. Vincent: *Thoughts, Words and Things : An Introduction to Late Mediaeval Logic and Semantic Theory*, 1996.
- SPADE, P. Vincent: Ockham's Distinctions between Absolute and Connotative Terms. In: *Vivarium*, vol. 13, 1975, nr. 1, s. 55 – 75.

doc. PhDr. Rastislav Nemec, PhD.
 Teologická fakulta Trnavskej univerzity
 Kostolná 1, P. O. Box 173
 814 99 Bratislava
 rastislav.nemec@truni.sk